

Hudební nauka VI

Obsazení komorních souborů, sborů a orchestrů

Komorní soubory:

Duo - 2 hráči, nejčastěji klavír a nějaký smyčcový nebo dechový nástroj, častá jsou však i komorní dua dvou stejných nástrojů (2 housle, 2 flétny...), velký repertoár získalo také během historie duo housle a kytara.

Trio - 3 hráči, **smyčcové trio** - housle, viola, violoncello, **klavírní trio** - klavír, housle, violoncello, **jazzové trio** - klavír, kontrabas, bicí.

Kvarteto - **smyčcové kvarteto** - dvoje housle, viola, violoncello, **klavírní kvarteto** - klavír, housle, viola, violoncello, **kvarteto s flétnou** - flétna, housle, viola, violoncello, **dechové kvarteto** - flétna, hoboj, klarinet, fagot, **kvarteto fléten**, **lesních rohů** (hornové kvarteto), v jazzu proslulé Moderní jazzové kvarteto (klavír, vibrafon, kontrabas, bicí nástroje).

Kvinteto - **dechové kvinteto** - flétna, hoboj, klarinet, fagot, lesní roh, **smyčcové kvinteto** - smyčcové kvarteto s kontrabasem, dvěma violami nebo dvěma violoncelly, **klavírní kvinteto** - smyčcové kvarteto s klavírem, **žesťové kvinteto** - 2 trubky, lesní roh, trombon tuba, v jazzu jsou běžná kvinteta různorodého obsazení, obzvlášť trubka, tenorsaxofon, klavír, kontrabas, bicí nástroje

Sexteto, **septeto** a **okteto** mívají různá obsazení ze smyčcových i dechových nástrojů

Noneto - ustálené obsazení sestává z dechového kvinteta a smyčcových nástrojů (housle, viola, violoncello a kontrabas)

Vokální komorní soubory zpívají bez doprovodu nebo s průvodem klavíru, jiného nástroje nebo komorního souboru. Pro dva sólisty jsou určeny dvojzpěvy, mezi stálejší soubory patří dívčí tria, mužská kvarteta a zvláště pak soubory madrigalistů (5 - 10 členů) zaměřené na starou i novou vokální polyfonii. (Na starou nebo naopak na nejnovější hudební produkci jsou zaměřena také speciální instrumentální tělesa.)

Komorní orchestry - soubory, ve kterých je každý nástroj zastoupen buď jedním nebo jen několika málo hráči. Podobně malé obsazení mají také **komorní pěvecké sbory**.

Pěvecké sbory - **ženské** - bývají tříhlasé - soprán I, soprán II, alt, nebo čtyřhlasé - soprán I a II, alt I a II., **mužské** - jsou většinou čtyřhlasé - tenor I a II, bas I a II, **smíšený sbor** - většinou bývá čtyřhlasý - soprán, alt, tenor, bas, **dětské sbory** - bývají dvouhlasé až čtyřhlasé, jsou složeny z dětských sopránů a altů. Pro starší mládež bývá ve sborech nejčastější kombinace soprán, alt, baryton nebo dva soprány, alt, baryton (výjimečně i soprán, tenor/baryton, bas). Také sbory zpívají buď s doprovodem (orchestru, klavíru nebo komorního souboru) nebo bez něj - a capella (a capela). Některé skladby jsou napsány i pro dvojsbory (dva sbory).

Orchestra - rozeznáváme smyčcové, symfonické velké a malé, dechové a různé jiné menší (taneční, harmonikové, tamburašské...)

Smyčcový orchestr - housle I (primy), housle II (sekundy), violy, violoncella, kontrabasy, průměrně jde o poměr 10:10:8:6:4 hráčům, situace se však podřizuje možnostem souboru.

Symfonický orchestr - základní obsazení **středního symfonického orchestru**:

1. dřevěné dechové nástroje - 2 flétny, 2 hoboje, 2 klarinety, 2 fagoty (druhý hráč střídá někdy flétnu s pikolou, hoboj s anglickým rohem nebo klarinet s basklarinetem, kontrafagot se v tomto středním obsazení obvykle neuplatňuje).
2. žesťové nástroje - 4 lesní rohy, 2 trubky, 3 pozouny, tuba (ta v menším obsazení často chybí).
3. bicí nástroje - tympány, výběr dalších nástrojů (např. triangl, malý bubínek, činely).
4. smyčcové nástroje - celý smyčcový orchestr

Malý symfonický orchestr - menší počet bicích, chybí většinou pozouny a tuba, lesní rohy jsou jen 2, rovněž dochází k výběru u dřevěných dechových nástrojů. V plné sestavě zůstávají pouze smyčce. Z nezvyklých nástrojů se pro osobitost skladeb používají např. harfa, klavír, celesta, gong... Obsazení **velkého symfonického orchestru** - větší obsazení všech smyčců (více pultů

- 16:16:14:12:10), dřeva - 3 flétny, pikola, 3 hoboje, anglický roh, 3 klarinety (jeden z nich Es), 1 basklarinet, 3 fagoty, 1 kontrafagot. Nejčastější bylo obsazení po třech, hráči u druhého a třetího nástroje střídají hlavní nástroj s vedlejším. U žesťů se rozšiřuje obsazení lesních rohů na 6, trubek na 3, skupina pozounů a tuba zůstává beze změny. Bicí se množí několikanásobně, jsou využívány velký buben, malý bubínek, vířivý buben, několik tympánů, triangel, činely, tam-tam, celesta, xylofon, zvony..., z dalších nástrojů harfy, saxofony, zvláštní druhy trubek nebo hlubších žesťových nástrojů, varhany, menší pěvecký sbor (hlasy zpívají bez textu jako zvláštní hudební nástroje). Od 20. století se do orchestru zařaduje i magnetofon s nahranými zvuky.

Akordy III.

Nónový akord - akord složený ze čtyř tercií nad sebou, jeho krajní tóny svírají interval nóny (akord s velkou nónou se nazývá velký nónový, s malou malý nónový akord). Lze vytvořit mnoho různých nónových akordů, nejdůležitější jsou však dva - dominantní nónový akord velký a dominantní nónový akord malý. Jde o dominantní septakord doplněný velkou nebo malou tercií. (Méně časté jsou nónové akordy složené z měkce malého septakordu a malé nebo velké nóny.)

Obraty nónového akordu - pravidlo tvoření názvu obrátů je shodné jako u septakordů, jen s tím rozdílem, že je zachycován vztah spodního hlasu a nóny. Obraty se nazývají sextseptakord, kvartkvintakord a sekundtercakord. Obrat s nónou v basu neexistuje - nebyla by totiž zachována nóna nad původní primou, což je podmínka, aby byl akord chápán jako nónový.

Undecimový akord - sestává z pěti tercií nad sebou, jde o šestizvuk svírající interval undecimy.

Tercdecimový akord - je složen z šesti tercií nad sebou, v rozmezí tercdecimy se nachází sedm akordických tónů. Tento akord vyčerpává celou základní sedmistupňovou tónovou řadu, např. celou durovou stupnici.

U undecimového a tercdecimového akordu nerozeznáváme ani jejich jednotlivé druhy ani jejich obraty.

Kvartové akordy - akordy stavěné ze dvou, tří nebo více kvart nad sebou. (Sedm kvart nad sebou vyčerpává všech sedm stupňů diatonické řady stejně jako tercdecimový akord). Obraty kvartových akordů se používají, nemají ale zvláštní názvy. Nejčastější kvartové akordy jsou složeny z čistých kvart. Jedním z obrátů kvartového akordu je souzvuk složený z kvint, tedy kvintový akord. (Proto se nerozlišují kvintové akordy jako samostatný druh akordů).

Hudební formy I.

U jakékoli hudební myšlenky můžeme rozlišovat její **periodicitu** (periodičnost, periodický průběh hudby) a **symetričnost**. Periodické je takové téma, ve kterém je vícetaktový celek zřetelně členěn na dva jemu podřízené menší útvary. Ty na sebe navazují přibližně na způsob dvojice otázka-odpověď. Téma, které dané požadavky nesplňuje označujeme jako neperiodické. Za symetrický považujeme jakýkoli hudební úsek, který je možné rozčlenit na dvě stejné (tj. stejně dlouhé) části. Mluvíme tedy o pravidelnosti (hudebního úseku, hudební formy), jde v podstatě o symetrii v geometrickém slova smyslu - souměrnost podle středové osy.

Věta - několikataktový hudební celek ukončený celým nebo polovičním závěrem. Nejčastěji má rozměr 3-10 taktů.

Perioda - jde o dvouvětí (dvě melodicky spřízněné věty), kde první z vět končí polovičním závěrem a druhá celým. První věta periody se nazývá předvětí, druhá věta závětí. Tyto dvě části mohou být někdy nestejně dlouhé, v takovém případě označujeme periodu za nesymetrickou. Složením dvou period za sebe a jejich propojením melodickou linií vzniká dvojnásobně dlouhá forma - **dvojperioda**.

Malé formy - nejčastěji se vyskytuje malá dvoudílná forma **ab** (bez návratu) a malá třídílná forma **aba**, v nichž mají jednotlivé díly podobu periody nebo dvojperiody a vzájemně spolu kontrastují. Tyto formy bývají souhrnně nazývány formy písňové. Jako mezityp malé dvoudílné a třídílné formy bývá označována **malá dvoudílná forma s malým návratem**.

Velké formy - jde o formy, jejichž jednotlivé části obsahují některou z malých forem. Nejčastějšími typy jsou velká dvoudílná forma **AB** a velká třídílná forma **ABA**. Může však existovat i forma vícedílná. Mezi typy dvou- a třídílné velké formy s formami malými jsou **velká** (dvou- nebo třídílná) **forma zúžená** a **malá** (dvou- nebo třídílná) **forma rozšířená**. Schematicky mohou být zachyceny například takto: ABA, aBa apod. Menší obměny se zaznamenávají pomocí apostrofu u dané části formy (ABA')

Variace (téma s variacemi) - několikadílná forma, v níž se zvolené téma opakuje ve stále nových obměnách (variacích). Schematicky je zaznamenávána $AA^1A^2A^3$. Téma mívá rozsah od periody až k malé třídílné formě. Obměny tématu mohou spočívat v kontrastu tónin, ve zdobení melodie pomocí melodických ozdob, v různém charakteru harmonického doprovodu ap. Obecně pak bývá poslední částí variací: 1. téma v původní podobě, 2. nejsložitější variace, 3. koda - obvykle volně zpracovávající téma, 4. fuga na téma vytvořené z tématu variací. Podle rozdílu mezi jednotlivými variacemi rozeznáváme variace **ornamentální** (ozdobné), **charakteristické**, **volné** a **kontrapunktické** (nejčastěji jde o skladby označované jako chorální variace, passacaglia nebo ciaccona).

Rondo - vícedílná forma, v níž se hlavní myšlenka několikrát opakuje a její návraty se prokládají různými myšlenkami kontrastními. Forma rondo by měla splňovat dva základní požadavky: 1. obsahuje nejméně tři různé myšlenky (A, B, C), 2. hlavní z nich (A) se nejméně třikrát opakuje. Dnes rozeznáváme: 1. **malé (barokní, couperinovské) rondeau** /čti kuprénovské rondó/ (formální schéma - abacadaea apod.), 2. **velké rondo** - forma složená z velkých formálních částí (např. ABACA), vyvinula se ve svébytný útvar zásluhou C.P.E. Bacha. Bývají rozlišovány tři hlavní druhy: **prosté velké rondo** ABACA, **nižší sonátové rondo** ABA/C/ABA (díl C je rozsáhlejší a samostatnější než díl B) a **vyšší sonátové rondo** ABA/X/ABA (má znaky sonátové formy, díl X je jakýmsi provedením - zejména motivů hlavního tématu), tvoří mezityp mezi rondem a sonátovou formou)

Sonáta - 1. **sonátová forma v užším slova smyslu** - hudební forma složená z expozice, provedení a reprízy a vyplňující prostor jedné věty (myšleno ve smyslu jedné hudební části nikoli hudební věty jako formotvorného prostředku viz výše). Může jít o větu koncertu, symfonie atp. nebo i samostatnou skladbu - například orchestrální předeheru. 2. **sonátová forma v širším slova smyslu (sonátový cyklus)** - cyklická sonátová forma, tedy forma složená z několika vět, přičemž alespoň jedna z nich má podobu sonátové formy v užším slova smyslu. Tento typ cyklu se objevuje v symfoniích, instrumentálních koncertech a v komorních skladbách. 3. označení **sonáta** - používalo se již v baroku a bylo užíváno pro jakékoli instrumentální skladby, je odvozeno od slova suonare (= hrát, zvonit), v praxi tvořilo protipól k názvu cantata /čti kantáta/, který označoval skladbu pro zpěv.

Sonátová forma - vyvinula se zejména během první poloviny 18. století - dvoudílná barokní instrumentální forma s repeticí byla tehdy obohacena o druhé kontrastní téma a o evoluční část (provedení hlavního tématu). Kolem roku 1750 se pak poněkud více osamostatnilo provedení, repríza v závěru už citovala úvodní expozici - forma se stala třídílnou, prvky dvoudílnosti však stále udržovaly repetice - /:AB/:XAB:/. V době vrcholného klasicismu dostala forma ustálenou podobu, v expozici se objevuje více témat v oblasti prvního i druhého tématu - nově se mluví o skupině hlavního nebo vedlejšího tématu, navíc většinou přibývá třetí téma. S rostoucím rozměrem závěrečné kody je spjato zrušení druhé repetice. Sonátová forma se začíná stávat prostředkem k vyjádření programních a dramatických námětů - v této podobě je přejata obdobím hudebního romantismu. Během 19. století se zvětšují rozměry formy, nejdůležitější částí se stává provedení, expozice ztrácí repetici, repríza bývá často zkrácena a splývá s kodou (zlomková repríza). Ve 20. století jsou opouštěny přebujelé rozměry, směřuje se k jednoduchosti a účelnosti.

Sonátová forma se skládá z těchto částí: 1. **expozice** - introdukce, oblast hlavního (A) a vedlejšího (B) tématu spojená mezivětou, někdy - oblast závěrečného tématu (C), případně ještě koda. Vedlejší téma nastupuje v dominantní tónině, která bývá připravena modulující mezivětou. 2. **provedení** - uvedená témata jsou podrobena tematické a motivické práci, jsou využívány tóniny značně vzdálené tónině hlavní, jde tu o evoluční typ hudby, 3. **repríza** - jde o zopakování hudebního materiálu z expozice s tím rozdílem, že tu oblast druhého tématu nemoduluje do dominantní tóniny,

ale zůstává v tónině hlavní.

Sonátový cyklus - cyklus složený ze tří (v instrumentálních koncertech - vypouští se scherzová část) nebo čtyř (v symfoniích, komorních dílech) vět, alespoň jedna z vět je v sonátové formě. Nejčastější rozvržení - 1. věta - rychlá, dramatická, nejčastěji v sonátové formě, 2. věta - pomalá, zpěvná, formálně nejčastěji třídílná forma, sonátová forma bez provedení, variace, rondo, 3. věta - rychlá scherzová nebo taneční (velká třídílná forma složená) - menuet, 4. věta - finále, rychlá ve formě sonátové nebo rondové.

Stará taneční svita - samostudium Zenkl: ABC hudebních forem (str. 161-163)

Barokní sonáty a koncerty - Zenkl: ABC hudebních forem (str. 163-165)

Opera - název znamená mn.č. slova dílo (opus), jde o vokálně-instrumentální hudební formu, která vznikala kolem roku 1600 a v nejrůznějších podobách se vyskytuje až do současnosti. Jejím nejvýraznějším znakem je střídání recitativů (částí posunujících děj příběhu) a árií (hudebně bohatších částí zachycujících po citové stránce daný okamžik v rámci děje). Dualismus recitativů a árií (tzv. číselná opera) byl později nahrazován jednolitým proudem symfonické hudby - jde o prokomponované opery, jejichž nejzazší podobu nalézáme u Richarda Wagnera (ten takové své opery nazýval Gesamtkunstwerk). Součástí oper jsou rovněž části sborové, ansámblové (více sólistů), taneční, ve 20. století byla opera často doplňována filmovou projekcí apod. Druhy recitativů: 1. **parlandandový recitativ** - nahrazuje mluvený projev, jeho melodika klade důraz na zřetelnou deklamaci a jasné členění textu, často využívá opakovaných tónů, doprovod se omezuje na táhlé akordy. 2. **secco recitativ** - v překladu „suchý“, úsečné akordy doprovodu se střídají s přednesem textu, bývá sem zahrnován často i parlandový recitativ, až do doby Mozartovy jej hrálo cembalo, později se začalo používat orchestr, ovšem jen smyčcových nástrojů. 3. **recitativ accompagnato** (doprovázený) - obsahuje citově a výrazově vypjatější text a bohatší melodické ztvárnění, podporované podrobnějším propracováním doprovodu, hraného orchestrem. Árie - formálně jde o typ třídílné formy ABA, árie však vznikaly i mimo operu - v kantátách, oratoriích, též jako tzv. koncertní árie s podobou samostatných vokálních skladeb. V opeře se rozlišovaly árie duchovní a světské, v těch měla repríza části A v sólovém vokálním partu velmi zdobenou podobu. Zpěvní části byly obklopeny instrumentálními ritornely - stejnými na začátku, mezi díly i na konci. Árie také často obsahovala virtuozní kadenci. Druhy árií - **koloraturní** - je uplatňována oslnivá pěvecká technika (zvláště pro koloraturní soprán), **lyrická** - formálně se blíží písni nebo rondu, **dramatická** - často psána volnou fantazijní formou na vzrušený text.